

Wstęp

Od przywrócenia kary dożywotniego pozbawienia wolności¹ 19.11.1995 r. do 31.12.2011 r. w Polsce zostało skazanych prawomocnie 304 zabójców, niemal zawsze sprawców zabójstw kwalifikowanych.

Kara dożywotniego pozbawienia wolności została wprowadzona nowelą do KK z 20.7.1995 r., zaś pierwszy raz została orzeczona 23.2.1993 r., ponad 24 lata temu. Wymierzona została wobec człowieka, który odbywał karę 25 lat pozbawienia wolności za zabójstwo i podczas przepustki dopuścił się dwóch zabójstw na tle rabunkowym.

Katalog badanych przez nas zabójców, ich zbrodni i przestępstw je poprzedzających, popełnionych w związku z nią czy po niej, katalog współsprawców „zrzeszonych” wokół zadawania śmierci i katalog ofiar zabijanych na różne sposoby, z różnych motywacji, pozostawiających po sobie setki bliskich i tysiące nieprzeżytych wspólnie z nimi dni, mniejszych i większych osiągnięć, a w końcu katalog prawie niewidocznych więzienników, odpowiedzialnych za wykonanie kary, która nie ma końca – jest bogaty i dostarczył nam wiedzy nie tylko kryminologicznej, lecz także wiedzy o naturze człowieka, jej hardości i jednocześnie słabości, o odbieraniu życia i dawaniu nadziei na życie lepsze niż kiedykolwiek indziej, chociaż „za kratami”, o relacjach, zarówno tych utraconych, jak i tych tworzących nową tożsamość i wartości; wiedzy o pracy służby więziennej nieustannej, choć syzyfowej, nie efektu pracy – gdyż ten zależy od woli skazanego i innych wrogich lub przyjaznych mu ludzi, lecz staranności pracy zgodnie z celem ukształtowanym dla każdej kary pozbawienia wolności niezależnie od tego jak długo ma trwać – izolować i wykluczać.

Od 2012 r., pod kierunkiem prof. *Andrzeja Rzeplińskiego*, nasz zespół badawczy przygląda się sprawcom zabójstw skazanym na tę skrajną karę, od pierwszej do ostatniej orzeczonej do 31.12.2011 r. Gdy zaczynaliśmy te badania, sprawców było 301, a z datą wydania niniejszej publikacji jest ich 299. Jeden został uniewinniony po odbyciu 12 lat kdpw. Wobec innego Sąd Najwyższy uchylił orzeczenie o kdpw w związku z tym, że obrońca przedstawił dowód, iż ten skazany nie mógł dopuścić się zbrodni zabójstwa, za które został skazany i że sprawcą jest inny człowiek, ów proces toczył się w maju 2016 r. przed SO w Suwałkach.

W naszej grupie badawczej znalazło się więc 299 skazanych prawomocnie. W czerwcu 2017 r. było ich 407 i mniej więcej co roku na kdpw jest skazywanych 25 zabójców. Ich liczba się stabilizuje. Średni okres pobytu skazanego na tę karę będzie trwał około 40 lat – czyli do dnia jego śmierci albo uzyskania wpz. W sumie – o ile usta-

¹ Dalej jako: kdpw.

wodawca nie zmieni art. 148 KK i przepisów KKW, co może mieć wpływ na długość odbywanej kary – ten średni czas odbywanej kary dożywotniej będzie wynosił między 30 a 35 lat, biorąc pod uwagę politykę sądów penitencjarnych. Odpowiednio dłuższy okres izolacji dotknie tych, wobec których sąd orzekający podniósł próg ubiegania się o wcześniejsze zwolnienie na podstawie art. 77 § 2 KK. W naszej próbie badawczej dotyczy to co trzeciego skazanego.

Faktycznie (na 30.6.2017 r.) odbywających tę karę było 297 skazanych, w tym 12 kobiet². W sumie tych 299 sprawców zabiło 507 osób. Większość z nich to ludzie o historii kryminalnej. W karcie karnej nie odnotowuje się pobytów w poprawczaku. Takie dane mogliśmy uzyskać z opinii psychologicznych. Niestety, nowe karty karne – po zatarciu karalności – nie zawierają tych informacji.

Dość dużo spraw to są sprawy, w których sąd wymierzył kdpw w związku z art. 258 KK, a więc popełnionych w zorganizowanych grupach przestępczych, które – mimo dość intensywnego zabijania i siania terroru – sąd nazywał bandą. 21 skazanych zabiło na zlecenie, za pieniądze. 86 dopuściło się zabójstw w taki sposób jakby byli to zabójcy seryjni, zaś 71 to zabójcy wielokrotni – w jednym miejscu i czasie zabili przynajmniej dwie osoby (najczęściej zabójstwo było związane z porachunkami gangsterskimi albo na tle rodzinnym). 12 skazanych na kdpw to rodzeni bracia. Podobnie jak przy współsprawstwie mamy różne układy porozumienia i udziału w zbrodni. Badaliśmy 7 cudzoziemców – wszyscy z obszarów byłego ZSRR – skazanych na kdpw oraz 5 polskich zabójców skazanych na tę karę przez sądy zagraniczne za zabójstwo popełnione na terenie innego kraju (Anglia, Belgia, Niemcy).

W naszej próbie badawczej znalazło się przynajmniej 7 sprawców skazanych na kdpw w 2 odrębnych sprawach – i nie ma wyroku o karze łącznej – dlatego system więzienny pokazuje, że koniec ich kary to 31.12.3000 r.

Różnorodność danych i niuansów dotyczących badanej grupy i wszystkich „obsługujących” ich może być przedmiotem badań na kolejne ćwierćwiecze.

Porządkując dane i odnosząc je do metodologii badań, nasz zespół badawczy podjął próbę odpowiedzi na pytanie, czy i na czym polega **specyfika zabójców** – więźniów dożywotnich – i co ją kreuje? Czy to kim oni byli przed zabójstwem, z reguły kwalifikowanym (popełnionym z premedytacją, szczególnym okrucieństwem lub w połączeniu z rozbojem, gwałtem, wzięciem zakładnika z użyciem broni lub materiałów wybuchowych), było od nich zależne czy niekoniecznie, gdyż uwarunkowane przez słabe

² Jeden badany umarł w sposób naturalny z uwagi na wiek i chorobę, a jeden w wyniku postanowienia SO – dla oddania nerki swojej matce – uzyskał przerwę w karze i nie stawił się z datą jej końca w 2014 r. Naszym zdaniem to przykład wspaniałej 11-letniej gry z sądem (w takim okresie starał się o przerwę w karze), gdy przekonał prokuratora, aby poparł jego wniosek o przerwę. Analiza dokumentów wskazuje, że matka nie mogła być poddana opisanemu przez skazanego zabiegowi, gdyż była chora na raka, a nie przeszczepia się nerki w takim przypadku. Lekarze zapoinformowali SO w Elblągu, że nie wchodzi w grę przeszczep nerek. To sprawca, który odbywał kdpw za zabójstwo 2 osób, w tym kobiety ciężarnej, o której wiedział, że jest w ciąży. Były to porachunki gangsterskie na terenie Warszawy.

społecznie warunki, patologię domu rodzinnego, zaburzenia emocji i samokontroli, krzywdy, jakimi świat czy to rodzinny, czy społeczny zadał im, gdy byli dziećmi?

Kolejnym aspektem badawczym były **język i treści sądowych uzasadnień** wyroków skazujących na najsurowszą w Polsce karę. Przyglądaliśmy się problemom prawnym wiążącym się z orzekaniem w sprawach zagrożonych najwyższym wymiarem kary, roli biegłych sądowych oraz funkcji kary dożywotniego pozbawienia wolności z perspektywy sędziów, a tym samym, uzasadnieniu wymiaru tej kary.

Stawiliśmy sobie następujące pytania badawcze:

1. Co z perspektywy sędziego jest interesujące w sprawach o zabójstwa kwalifikowane? Czy jest to sam proces, udział stron, zainteresowanie mediów, zbrodnia, wina, kara? Jaka jest specyfika tych spraw, w szczególności, na ile taki proces jest specyficzny z punktu widzenia przygotowania sędziego?
2. Czego sędziowie szukają w tych sprawach orzekając o zbrodni, winie i karze? Jak patrzą na sprawy, w których proces jest ewidentnie poszlakowy (np. nie sposób było zabezpieczyć dowodów na miejscu zdarzenia)?
3. Jaki jest wpływ stron procesowych na sędziów? (Z naszych ustaleń wynika, że bardzo rzadko prokuratorzy odwołują się i żądają podniesienia progu warunkowego zwolnienia, zaś adwokaci w ponad połowie spraw domagają się uniewinnienia.)
4. Jak sędziowie oceniają rolę biegłych – zarówno lekarzy medycyny sądowej, jak i psychiatrów oraz psychologa? Czy i dlaczego biegli są dla sędziów istotni?
5. Kiedy w głowie sędziego pojawia się pomysł „dożywocia” i czy sędziowie widzą gruntowną przepaść pomiędzy karą 25 lat pozbawienia wolności, a kdpw?
6. Czy sędziowie myślą o tym, że skazują kogoś na całe życie w więzieniu? Jakimi słowami sędziowie opatrują kdpw i w czym szukają jej uzasadnienia?
7. Czy uzasadnienie kdpw sędziowie traktują jako sygnał wysłany do administracji egzekwującej wyrok, co do konkretnego sposobu traktowania skazanego? Na przykład, czy fakt, że skazani na dożywocie z upływem czasu także nabierają „prawa” do awansu w podgrupie, przepustek i warunkowego zwolnienia, wpływa na rozumienie przez nich kdpw, gdy o niej orzekają?

W końcu nasza ciekawość badawcza była skierowana na szczególny, interesujący **proces odbywania kary**. Co skazani na dożywocie wnoszą do więzienia? Co przynosi im, ich najbliższym, więziennikom i społeczeństwu perspektywa długości kary i proces jej wykonania? Wokół tego samego tematu postawiliśmy następujące pytania badawcze: czy proces wykonania tej bezterminowej kary charakteryzuje się czymś szczególnym? Jak przebiega? Jakie momenty „krytyczne” wpływają na ten przebieg? Od jakich czynników on zależy i kto ma na nie wpływ? Czym się istotnie różni od wykonywania kary wobec pozostałych więźniów, w tym długoterminowych?

Podsumowując, ogólnym celem naszych badań była:

- analiza kryminologiczna zabójstw kwalifikowanych i ich sprawców,
- analiza sędziowskiego wymiaru kdpw oraz

- analiza wykonywania tej kary w różnych jej fazach czasowych z perspektywy podmiotów zainteresowanych (więźnia, kadry więziennej, rodzin sprawcy i ofiary, przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości i społeczeństwa).

Celami szczegółowymi były:

1. Analiza i synteza kryminologiczna zabójstw kwalifikowanych oraz ich sprawców. Kodeks karny z 1997 r. wyróżnia 8 typów zabójstw kwalifikowanych. Dotychczasowe badania dowodzą, że zabójstwa są popełniane w różnych okolicznościach, z różnych pobudek i motywacji, przez jednego bądź grupę sprawców, przy użyciu różnych narzędzi lub broni, przez sprawców, którzy różnią się między sobą zaburzeniami osobowości i wyposażeniem społecznym. Analiza tych wszystkich elementów dostarczyła nie tylko szczegółowego opisu zabójstw popełnionych na przestrzeni kilkudziesięciu lat, lecz także na przyjrzenie się zależnościom między nimi, zmianom i cechom zabójstw popełnianych w zmieniających się warunkach społecznych, ekonomicznych i ustrojowych. Synteza materiału badawczego pozwoliła na kategoryzację i opis profili sprawców oraz identyfikację prawidłowości między wspomnianymi czynnikami.
2. Zbadanie tendencji lub zmian w orzekaniu kdpw w ciągu już niemal 20 lat jej obowiązywania i zweryfikowanie aktualności argumentów „za” wymierzaniem przez sądy kary dożywotniego więzienia
3. Dostarczenie dowodów empirycznych na to, że sprawcy-więźniowie dożywotni stanowią grupę wewnątrznie zróżnicowaną, zarówno co do popełnionych czynów i okoliczności obciążających, które zdecydowały o wymierzeniu im najsurowszej kary, jak i co do ich zachowania w trakcie odbywanej kary i stosowanych wobec nich oddziaływań.
4. Opisanie i synteza treści oraz przebiegu kdpw. Realizując ten cel poszukiwaliśmy odpowiedzi na następujące pytania: jak wygląda przebieg odbywania/wykonania kdpw? Jakie elementy składają się na treść kdpw w okresie jej wykonywania? Kto ma na nie wpływ?
5. Zbadanie, czy polskie więzienia i ich personel są przygotowane na znuansowane radzenie sobie z ekstremalną grupą więźniów dożywotnich, mające na celu zapobieżenie ubocznym negatywnym skutkom długoletniej izolacji, prawidłowo zarządzać jej czasem i ryzykiem, i czy w polityce i sposobie jej wykonania służba więzienna dąży do obniżenia społeczne koszty kdpw.

Przyjmując hipotezy badawcze, założyliśmy, że:

1. Po pierwsze, sprawcy zabójstw kwalifikowanych, skazani na karę dożywotniego pozbawienia wolności, byli z reguły poprzednio karani i dopuścili się zabójstw przynajmniej dwóch osób. Ponadto są starsi niż przeciętnie skazani na karę pozbawienia wolności, gorzej niż oni wykształceni, z reguły pochodzą z rozbitych rodzin, funkcjonują poza rynkiem pracy oraz mają zaburzoną osobowość.
2. Po drugie, w podejściu i postępowaniu z więźniami dożywotnimi podczas odbywanej przez nich kary, dominuje podejście standardowe – jak w odniesieniu do pozostałych więźniów, mimo że z woli sądów mają oni tam spędzić resztę

- życia, co przeciętnie oznacza ok. 40 lat. Ta rutyna wynika z oportunistycznego i braku fachowego przygotowania funkcjonariuszy, nawet jeśli indywidualizacja byłaby wymagana racjami humanitarnego i racjonalnego wykonania tej kary.
3. Po trzecie, państwo polskie nie ma założonego z góry lub wynikającego z utrwalonej praktyki planu generalnego w postępowaniu wobec tej specjalnej kategorii więźniów, ich rodzin i rodzin ich ofiar. Racjonalne wykonywanie kdpw jest kwestią danego przypadku, wiedzy, poświęcenia i preferencji konkretnego funkcjonariusza, czasami innej osoby mającej dostęp do więźnia. Gdy kara ma trwać do końca lub prawie do końca życia skazanego zabójcy, nikt nie odpowiada za efekty trwającej co najmniej ćwierćwiecze izolacji penitencjarnej.
 4. Po czwarte, sami więźniowie dożywotni widzą potrzebę dywersyfikacji postępowania z nimi. Chcą być traktowani na innych zasadach niż reszta populacji więziennej, ponieważ nie mogą ignorować nieoznaczonego końca swojej kary – dużego prawdopodobieństwa że resztę życia spędzą w więzieniu. Aby zapewnić sobie minimum autonomii, są bardziej otwarci na komunikowanie się z personelem więziennym. Więźniowie dożywotni, inaczej niż pozostali – z racji owej „dożywności” – częściej planują swoje życie w więzieniu i podejmują starania, aby zrealizować swój plan. Wewnętrzne zróżnicowanie tej grupy więźniów, ze względu na czas, który przeżyli już w izolacji, w części przypadków dłużej niż 15 lat, a w części dopiero się zaczynającej, pozwoli weryfikować tę hipotezę.

Naszym materiałem badawczym – pozwalającym na realizację celów i weryfikację hipotez – były akta sądowe (wyroki wraz z uzasadnieniem, apelacje i kasacje obrońców, opinie biegłych sądowych, nierzadko całe akta sprawy wraz z dokumentacją fotograficzną) oraz akta więzienne (kilkaset tomów), wywiady z więziennikami i więźniami skazanymi na kdpw, wypowiedzi sędziów, więźnienników, biegłych sądowych zgromadzone podczas organizowanych przez nas tematycznych seminariów naukowych, kilkaset wyroków sądów międzynarodowych lub z innych krajów dotyczące kdpw albo więźniów dożywotnich, kilkaset informacji medialnych publikowanych w prasie i innych mediach publicznych, wywiady jakościowe z 26 więźniami dożywotnimi, 142 ankiet korespondencyjnych z tymi więźniami, materiały Biura Rzecznika Praw Obywatelskich, do którego zwróciło się 165 badanych (przeszło połowa badanych, a wielu z nich zwracało się kilkukrotnie) oraz ich korespondencja z organizacjami pozarządowymi i uczelniami (Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Stowarzyszenie Interwencji Prawnej, Klinika art. 42 KKw działająca przy Katedrze Kryminologii i Polityki Kryminalnej Uniwersytetu Warszawskiego).

Pod kątem badanej grupy przeanalizowaliśmy prawo polskie i międzynarodowe, reguły i kryteria wymierzania tej skrajnej kary, sformułowane bądź stosowane przez sądy innych krajów oraz trybunały konstytucyjne i międzynarodowe³.

³ Badając ten aspekt wykonania kdpw weryfikowaliśmy, czy wykonanie kdpw w polskich zakładach karnych jest zgodne ze standardami Rady Europy (Rekomendacja Rady Europy nr (23) o wykonywaniu przez administrację więzienną kary dożywotniego pozbawienia wolności oraz

Jako metodę wykorzystaliśmy analizę ilościową i jakościową materiału badawczego (wyroków, opinii, akt więziennych, dokumentów urzędowych), analizę treści (uzasadnień wyroków i informacji medialnych, głównie prasy), wywiady swobodne z reprezentatywną grupą skazanych i funkcjonariuszami więziennymi, sędziami, adwokatami oraz wywiady grupowe, ankiety korespondencyjne, analizę tekstów źródłowych.

Jest to pierwszy tom monografii o zabójcach kwalifikowanych, więźniach dożywotnich, ich bliskich, zanurzonych w zbrodnię albo karę, więziennikach, którzy po raz pierwszy konfrontują się z codziennością tej przepastnej kary i o ofiarach zbrodni. O nich w tym tomie jest najmniej. Skupiliśmy się na kryminologicznych aspektach kwalifikowanego zabójstwa i jego sprawcy, skazanego w konsekwencji na kdpw.

Nie znaczy to, że nie dostrzegliśmy ludzi wyrwanych z życia w jego najlepszym czasie – losu ofiar badanych przez nas zabójstw ani pokrzywdzonych pośrednich, czyli ich bliskich. Nie starczyło nam czasu, aby w pierwszym okresie badań przyjrzeć się ich sylwetkom i losom. Ich krzywdy i życia przed nią dotkniemy w kolejnym etapie badań i kolejnym tomie naszej publikacji.

innych długoterminowych kar pozbawienia wolności z 9.10.2003 r.; Europejskie Reguły Więzienne z 11.1.2006 r.; Rekomendacja Rady Europy nr (82) 16 w sprawie udzielania przepustek z 24.9.1982 r.; Rekomendacja Rady Europy nr (22) w sprawie warunkowego zwolnienia z 24.9.2003 r. oraz wyrokami Trybunału Konstytucyjnego i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.